

ПЕРЕКЛАД ЯК КЛЮЧ І ДЗЕРКАЛО: РЕЦЕПЦІЯ СЕРБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ⁹

Алла Татаренко

Abstract: The objective of this paper is to identify the main trends in the representation of Serbian literature in Ukraine during the last twenty years, to trace the ways and means of shaping the corpus of the Serbian literature translated into Ukrainian, to determine the factors influencing the reception of Serbian belles-lettres in Ukraine, as well as changes taking place in translation policies, publishing strategies, formats of presenting translations. The translation is considered as a key to understanding and identifying another nation as well as a mirror in which the reader does not only see the reflection of the Other, but also searches his own face.

Keywords: reception, translation, Serbian literature.

Попри актуальність проблеми вивчення українсько-інослов'янських літературних зв'язків та існування значної кількості праць, присвячених її дослідженню на матеріалі попередніх століть, питання рецепції сербської літератури в сучасній Україні залишається недостатньо висвітленим. Якщо, наприклад, різні аспекти українсько-польських культурних взаємин ставали предметом дослідження українських науковців (див., напр., праці Олеси Нахлік (Нахлік 2010, Нахлік 2014), Андрія Савенця (Савенець 2006), Вікторії Остапчук (Остапчук 2016) та ін.), то сектор південнослов'янських письменств значно рідше привертав увагу літературознавців. Висвітленню українсько-хорватських літературних контактів різних періодів присвятив свої дослідження хорватський україніст Євген Пащенко¹⁰ (Paščenko 2010). У статті «Українська рецепція хорватської і сербської літератури в Україні транзитного періоду» (Paščenko 2017) він висвітлює також певні моменти рецепції сучасного письменства Сербії в нашій країні на тлі ширшого представлення рецепції актуального хорватського письменства і розвитку хорватської та сербської україністики. Сербський славіст Деян Айдачич згадує діяльність українських перекладачів та дослідників літератури Сербії у контексті огляду українсько-сербських літературних зв'язків (Айдачич 2005; Ајдачић 2007; Айдачич 2010; Ајдачић 2015). Про перекладацьку діяльність львівських сербістів читаємо у статті «Мости міжкультурної співпраці: з перекладацького досвіду кафедри слов'янської філології Франкового університету» (Лобур, Моторний, Татаренко 2014). Окремі розвідки присвячені особливостям рецепції в Україні творчості Мілорада Павича (Татаренко 2003; Татаренко 2006), Данила Кіша (Татаренко 2001), змінам у представленні сербської літератури, які відбулися на рубежі XX і XXI сторіч (Татаренко

⁹ Англomовна версія статті ("Translation as a key and a mirror: reception of Serbian literature in today's Ukraine") опублікована в часописі "Pogónpania", 1 (22), 2018, 185-198.

¹⁰ Він також є автором дослідження про українсько-сербські зв'язки епохи бароко (Paščenko 2004).

2002). Досить повно переклади сербської літератури українською та літературознавчі статті українських славістів представлені у покажчику «Сербські фольклор і література в українських перекладах та дослідженнях. 1837-2004» (Айдачич та ін.). Метою цієї статті є визначити основні тенденції у представленні сербської літератури в Україні протягом останнього двадцятиріччя, простежити шляхи і способи формування корпусу перекладеної сербської літератури, визначити фактори, які впливають на рецепцію сербського письменства в Україні, а також зміни, які відбуваються у перекладацькій політиці, видавничих стратегіях, формах представлення перекладних видань. Переклад розглядається в ній як ключ до розуміння іншого народу, як ключ до ідентифікації і, водночас, як дзеркало, в якому читач бачить не лише відображення Іншого, але й шукає власне обличчя.

Українсько-сербські літературні контакти мають довгу історію. У ХХ столітті вони продовжували зміцнюватися, зазнаючи, як і всі інші українсько-зарубіжні культурні зв'язки, впливу історичних обставин та змін політичного курсу. Барометром стосунків між двома культурами завжди був переклад – зацікавлення життям іншого народу викликало інтерес до його літератури. Ідеологічна спільність, яка була в радянській державі мірилом бажаності перекладів з тої чи іншої мови, диктувала підхід до вибору творів, які мали бути представлені українському читачеві. Тому серед перекладених творів переважала класика, а також книжки ідеологічно близьких авторів. Особливою увагою користувалися твори про Другу світову війну і подвиги партизанів. Такий підхід застосовувався радянськими креаторами культурної політики також до перекладів з інших слов'янських мов, тож складно визначити національні особливості рецепції власне сербської культури, яка, зрештою, трактувалася як частина югославського культурного конгломерату. Крім того, варто мати на увазі, що український читач знайомився з творами зарубіжних авторів в перекладах не лише рідною, але й російською мовою, які були доступні на території усього Радянського Союзу.

Ситуація зазнала зміни у 90-ті рр. ХХ століття з розпадом СРСР та СФРЮ і утворенням на їхніх територіях національних держав з власною культурною політикою. Характеризуючи ситуацію з перекладами у посткомуністичній Україні, Євген Пащенко виділяє три форми рецепції сучасної літератури: традиційна, ідентифікаційна та транзитна, яку він бачить як «синтез двох попередніх, з перевагою естетичного, комунікативного та інших критеріїв, характерних для міжкультурної комунікації» (Paščenko 2017:81).

Перші роки незалежності України були позначені домінацією інтересу до власної культури – зокрема, до того її сегменту, який перебував під забороною і залишався протягом багатьох років недоступним для українського читача. Важкі економічні умови в країні не сприяли серйозним перекладацьким проектам, тож перекладені твори публікувалися здебільшого у часописах (крім часопису світової літератури «Всесвіт» варто у контексті нашої теми згадати часопис «Слов'янське віче», в якому був надрукований перший роман Данила Кіша «Мансарда» у

перекладі Олени Дзюби (1993)). Новий етап у рецепції сербської літератури в Україні почався двадцять років тому, з початком перекладацької програми львівського видавництва ВНТЛ «Класика». Першим твором, який вийшов у його «перекладній» серії, був роман Мілорада Павича «Хозарський словник» (1998, пер. Ольга Рось), і ця подія певною мірою визначила подальший шлях представлення сербської літератури українським читачам. Впродовж п'яти років «Класика» видала переклади класичних творів сербської літератури XX століття: «Енциклопедію мертвих» (1998) та «Гробницю для Бориса Давидовича» (2000) Д. Кіша в перекладах Алли Татаренко, романи М. Павича «Остання любов у Царгороді» (1999, пер. Наталя Чорпіта) та «Зоряна мантия» (2002, пер. А. Татаренко), культовий роман Момо Капора «Облудники» (1998, пер. Н. Чорпіта). Цей високоякісний видавничий проект спричинився до формування сучасної львівської школи прозового перекладу¹¹ з сербської. Довкола видавництва згуртувалися випускники львівської сербохорватистики, більшість з яких не мала (великого) перекладацького досвіду, але була добре обізнана з досягненнями сербської літератури і могла запропонувати вартісні твори для перекладу. На відміну від радянського періоду, коли коло перекладачів було чітко сформованим і мало змінним, склалася ситуація, коли почали перекладати філологи-любители літератури. Якщо раніше переклади робилися на замовлення державних видавництв, які мали чіткі вказівки кого можна, а кого не можна перекладати, і перекладач не мав свободи вибору твору, тепер він став тим, хто бере участь у формуванні видавничого плану. Його особистий літературний смак і вміння переконати видавця стали факторами видавничої політики. Співпраця з ВНТЛ «Класика», з її директором Володимиром Дмистерком та редактором, письменником, сербохорватистом за фахом Іваном Лучуком виявилася доленосною для перекладачів, які вже два десятиріччя продовжують працювати в цій царині. Сформувався новий тип перекладача – фахівця, який є експертом з сербської літератури, який сам обирає твори для перекладу і популяризує їх. Така свобода має й інший бік: українські перекладачі з сербської вкрай рідко отримують замовлення від видавця, а здебільшого самі шукають його, як і фінансове забезпечення перекладацького проекту.

Вибір книжок сербських авторів, які вийшли у ВНТЛ «Класика», був вдалим. Про це свідчать твори сучасних українських письменників (Ірени Карпи, Світлани Поваляєвої та ін.), в яких є епіграфи, алюзії, цитати з цих сербських текстів, котрі, таким чином, стали частиною української літератури. Успіх цих видань зацікавив інших видавців, які включили до своїх каталогів твори сербських літераторів¹². Львівське видавництво ЛА «Піраміда» продовжило справу «Класики», реалізувавши 2004 року (по-своєму) проект цього видавця (антологію

¹¹ Серед поетів, які перекладали з сербської в попередній період, були відомі львівські літератори Роман Лубківський, Володимир Лучук, Оксана Сенатович.

¹² Видавництво «Фоліо» (Харків) нещодавно випустило третє видання романів М.Павича «Хозарський словник» та «Остання любов у Царгороді» у перекладах О. Рось та Н. Чорпіти, а ЛА «Піраміда» (Львів) видала троекнижжя оповідань Д. Кіша «Книга любові й смерті» (2008). До нього увійшли «Енциклопедія мертвих» та «Гробниця для Бориса Давидовича», доповнені оповіданнями зі збірки «Люття і шрами» (перекладач – А.Татаренко).

сучасного сербського оповідання), який ВНТЛ з певних причин не реалізувало. Антології справедливо вважаються «класичним» жанром в справі представлення іншомовної літератури¹³ (див., напр., Rašcenko 2017). Вони є можливістю ознайомити з ширшою палітрою сучасних поетик, з новими, ще незнайомими українському читачеві авторами. Видавництво «Піраміда» (в особі редактора серії «Фест-проза» Юрія Винничука) з запропонованих для перекладу проєктів обрало «Антологію сербського постмодерного оповідання», укладену відомим сербським літератором Савою Дам'яновим¹⁴. Цікавинкою українського видання є те, що воно не є точним відтворенням оригіналу: редактор українського видання додав своєрідну вступну частину, яка містить передмову, адресовану українським читачам, а оскільки у середовищі авторів антологій не прийнято включати свої твори до збірок, які вони укладають, до цього вступу додане одне з найвідоміших оповідань С. Дам'янова «Перевтілення». Розвідка автора антології, яка в сербському виданні передувала текстам, стала післямовою (всі ці структурні зміни в постмодерністській спосіб обґрунтовані у передмові редактора українського видання). Перетворення *перекладу сербського видання «Антології» на українське видання «Антології»* свідчить про певний прогрес у рецепції сербської літератури в Україні, яка сприймається без відповідної дистанції відчуження. «Антологія сербської постмодерної фантастики» С. Дам'янова увійшла 2004 р. до переможної трійки рейтингу «Книжка року» в номінації «Зарубіжна література» разом з перекладами Антонена Арто і Ольги Токарчук, які, крім фактору безсумнівної вартості творів і популярності авторів, належать до більш знаних українським читачам письменств. Цей факт також засвідчив позитивні процеси в рецепції сербської літератури в Україні. Її наближення до українського читача ілюструє і включення сербських письменників Мілорада Павича та Сави Дам'янова до авторського проєкту львівського художника Юрка Коха «Жмуток казусів від вельми цікавих людей». Серед авторів, які представлені у «Смарагдовому» (2004) й «Кораловому жмутку» (2005) майже немає іноземців. Виняток становить болгарський письменник Георгі Господінов, білорус Адам Мальдзіс та двоє сербських літераторів.

Публікація «Антології сербської постмодерної фантастики» С. Дам'янова спричинилася до популяризації української літератури в Сербії, адже вона була задумана як частина спільного українсько-сербського проєкту. 2005 року у новосадському видавництві «Stylos» вийшов друком сербський переклад «Антології українського постмодерного оповідання», укладеної Юрієм Винничуком. Переклад, отже, сприяє не лише популяризації літератури мови, з якої перекладають, але й літератури мови перекладу.

¹³ Класична за концепцією антологія сербської літератури українською з'явилася вже набагато пізніше. Це «Сербська література XX ст. Хрестоматія», яку підготували Деян Айдачич та Алла Татаренко (Київ, 2016).

¹⁴ Для перекладу використовувався рукопис другого видання «Антології», який готувався до друку у новосадському видавництві «Дневник». Переклад вийшов на півроку раніше, ніж оригінал. Вихідні дані українського видання згадуються на обкладинці сербського, що є рідкісним випадком для перекладу.

У 2009 році побачила світ ще одна оригінальна тематична антологія – «Нездоланний ерос оповіді», яка вийшла у видавництві «Кальварія» (упорядник та автор ідеї – А. Татаренко). У цій добірці читач знаходить оповідання, поєднані темами кохання і слова. Головною героїнею цих творів є оповідь (усна чи писана), яка пробуджує кохання (нею може бути і лекція, і прочитаний твір, і вимовлені слова). Українським читачам було запропоновано подивитись на сербську літературу крізь призму кохання та еротики слова, яке перед цим пережило метаморфозу перекладу. Така антологія, попри інформацію, яку несе, розрахована на встановлення емоційного зв'язку між твором іноземного автора та його українським читачем. Якщо українське видання «Антології сербської постмодерної фантастики» була дещо видозміненим і доповненим для українських читачів варіантом сербського, «Нездоланний ерос оповіді» є українським виданням, яке не має сербського прототипу. Цей факт можна вважати доказом достатньо високого ступеня фахової рецепції сербської літератури в Україні.

Обізнаність учасників перекладацьких проектів з літературними новинками Сербії, з тенденціями розвитку сербського письменства багато в чому є результатом успішною діяльності українських славістичних шкіл. Формування в Україні ХХ століття славістичних наукових та перекладацьких центрів сприяло глибшому вивченню й представленню письменства інших слов'янських народів. Протягом останніх п'ятдесяти років головними центрами української сербістики стали Київ та Львів, де ведеться університетська підготовка фахівців з сербської мови та літератури, а також відбувається значна кількість культурних подій, пов'язаних з українсько-сербськими контактами. Представники цих осередків (викладачі, колишні й актуальні студенти) стали перекладачами сербської літератури. Більшість з них почали свій перекладацький шлях з участі у перекладі згаданих антологій, інших колективних перекладацьких проектів, а також тематичних чисел часописів і альманахів. Можна згадати, наприклад, тематичне число українського незалежного культурологічного часопису «Ї» «Югославія, Косово, Європа» (2000), в якому, крім звичних для читачів цього журналу матеріалів політологічного та культурологічного характеру, вміщено велику добірку перекладів сербської художньої літератури¹⁵. На думку кураторів числа І. Лучука та А. Татаренко саме в кращих творах письменства знаходить свій вираз дух нації, тож для розуміння іншого народу потрібно ознайомитися з його літературою¹⁶. Крім перекладів у номері було вміщено статті українських літературознавців і перекладачів. Перекладачка творів Кіша А. Татаренко написала есе про цього письменника («Лицар сумніву Данило Кіш»), перекладачка першого роману М. Павича О. Рось – автопоетичне свідчення «Як я перекладала «Хозарський словник», а І. Лучук, перекладач поезій Павича – вірш про своє

¹⁵ У наступних числах часопису також публікувалися переклади творів сербських авторів, цікаві для представлення центральної теми номера (твори Борислава Пекича, Светислава Басари, Сави Дам'янова, Ясмїни Тешанович та ін.).

¹⁶ Про актуальність вміщених у номері матеріалів свідчить дискусія, яка розгорнулася на сторінках часопису «Критика» з ініціативи київського культуролога й історика мистецтва Діани Клочко. Те, що стосувалася вона не сербської культури й ментальності, а української, дозволяє ще раз зробити висновок про неоднозначність процесів рецепції. Як і про те, що література іншого народу може слугувати дзеркалом для читача перекладу.

знайомство з цим автором («Трохи білого світу»). До перекладів оригінальних сербських творів було додано різні типи літературної рефлексії, які відповідають різним формам рецепції сербської літератури та її артикуляції. Перекладачі представлених у часописі творів промовляють від свого імені, використовуючи індивідуально найбільш близький дискурс – літературознавчий, автобіографічний, художньо-поетичний. Сербська література представлена в цих текстах як джерело літературознавчих роздумів і узагальнень, частина власної біографії, натхнення для оригінальної творчості, що демонструє багатовекторність її рецепції.

Публікація перекладів творів сербської літератури привертає до неї увагу інших журналів¹⁷. Практично в кожному числі львівського журналу «Форма(р)т», який виходив на самому початку ХХІ століття, публікувалися оповідання сербських авторів (Мілорада Павича, Чедомира Мирковича, Миролюба Стояновича), а також розлогі інтерв'ю з сербськими літераторами (Александаром Гаталіцею, Чедомиром Мирковичем). Вже в першому числі електронного альманаху «Потяг 76» зустрічаємо переклад оповідання Мілісава Савича і коротку статтю про нього, в наступних числах з'являються переклади прози класика сербської літератури Мілоша Црнянського, сучасного прозаїка Драгана Великича. Значну роль у представленні сербської літератури українським читачам відіграв тематичний номер цього літературного альманаху, що вийшов 2007 року під назвою «Балкан-Експрес». У ньому, поряд із сербською, була представлені найновіша хорватська, болгарська, македонська, боснійська література: проза, поезія, есеїстика, інтерв'ю. «Вагон класики» «Потяга 76» зайняли твори Мілоша Црнянського: вірш «Суматра» та експресіоністський маніфест «Пояснення «Суматри». Таким чином була утворена поетикальна вертикаль між сербською літературою постмодерної доби (представленою в альманаху прозою постмодерністів Горана Петровича, Михайла Пантича, Любіци Арсич, Мілети Продановича, поезією Звонко Карановича і Ласло Блашковича, інтерв'ю Сави Дам'янова) та сербським модернізмом і одним із його найвизначніших представників. «Балканська» концепція альманаху дозволила вписати творчість цих літераторів у регіональний контекст¹⁸, доповнивши діахронічний поетикальний зв'язок синхронічним.

Презентація «балканського числа» «Потяга 76» відбулася під час львівського Форуму видавців (2007), в рамках міжнародного літературного фестивалю, в якому вперше взяли участь сербські письменники. На ній виступили літератори, переклади творів яких були вміщено в альманах: Горан Петрович, Михайло Пантич, Звонко Каранович. Презентація зібрала близько двохсот глядачів, що пояснюється не лише «зірковим» складом іноземних учасників¹⁹, але передовсім фактом, що вечір вів найвідоміший українській письменник Юрій Андрухович. Те,

¹⁷ Продовжує публікувати твори сербського письменства часопис «Всесвіт» (твори М. Павича, М. Продановича, М. Пантича та ін.), добірку сучасної сербської поезії у перекладах В. Лучука видав «Кур'єр Кривбасу».

¹⁸ У альманаху вміщено також твори Міленко Єрговича, Симо Мраовича, Зорана Ферича, Роберта Перішича, Ненада Величковица, Ламії Бегагич, Алека Попова, Лідії Дімковської та ін.

¹⁹ Крім згаданих сербських письменників, там виступили, наприклад, знані хорватські літератори Зоран Ферич, Ренато Баретич, Круно Локотар.

що він прочитав переклад поеми Звонко Карановича «Психоделічне хутро», сприяло зосередженню уваги українських читачів на творчості сербського поета. Встановлення поетикальних «мостів» між творчістю окремих письменників – представників різних літератур теж є одним з важливих факторів розширення меж рецепції творів іноземного автора. Ідентифікація «чужого» як «близького», спорідненого з кращими зразками вітчизняної культури, сприяє поживленню інтересу до нього.

Вихід альманаху викликав зацікавлення читачів, а приїзд на Форум видавців представлених у ньому найвідоміших письменників сербської літератури додатково поживив інтерес до неї. Свідченням цього є публікації інтерв'ю з цими літераторами, згадки про них у пресі, збільшення кількості видавництв, які публікують переклади з сербської, а також зростання зацікавлення сербською літературою серед «непрофесійних» читачів, вихід цього інтересу за межі кола славістів. Можна говорити про початок нового етапу рецепції сербської літератури у сучасній Україні. На цей момент з'явилося нове покоління перекладачів з числа колишніх студентів-славістів, які вже здобули певний досвід перекладу²⁰, для яких була звичним явищем перекладацька діяльність їхніх викладачів та їхня популяризаторська активність, і які теж долучилися до цієї справи, хоча сербістика, в силу життєвих обставин, не була їхньою основною професією²¹. Якщо наприкінці 90-х рр. ХХ ст. автори перекладів, переважну більшість яких складала викладачі або науковці, були також авторами передмов до видань, рецензій і оглядів творів сербських літераторів, дедалі частіше почали з'являтися текстуальні сліди рецепції читачів з-поза меж цього кола. На зміну філологічно-академічному представленню перекладених творів приходить літературно-критичне, журналістське. Це співпало в часі з процесом демократизації медіїв, занепадом літературних рубрик у ЗМІ і перенесенням поля презентації й комунікації до інтернет-просторів. Так, поезія Звонко Карановича жваво обговорювалася українською спільнотою Живого Журналу (Татаренко 2010). Помітну роль починають відігравати інтернет-видання, в першу чергу – ЛітАкцент, який і тепер, в умовах збільшення кількості літературних сайтів, зберігає свою популярність. Тут виходять огляди новинок сербської літератури (роману З. Карановича «Чотири стіни і місто»), в тому числі таких, які ще не перекладені українською (романи М. Павича «Друге тіло» та В. Баяца «Хамам Балканія»), публікуються матеріали круглих столів, присвячених творчості сербських письменників Мілети Продановича та Драгослава Михайловича.

²⁰ Згадаємо хоча б факт публікації «Дванадцяти збірок і чайної» Зорана Живковича у перекладах групи студентів ЛНУ ім. Івана Франка (ЛА «Піраміда», 2011).

²¹ Серед перекладачів сучасної сербської літератури лише Наталя Чорпіта є професійним перекладачем (перекладає також з хорватської, англійської, польської та ін. мов). Основним заняттям більшості з них є викладацька діяльність (викладачі ЛНУ ім. Івана Франка Марія Васишин, Зоряна Гук, Христина Стельмах, Алла Татаренко; викладачі КНУ ім. Тараса Шевченка Наталя Білик, Олена Деркач, Олена Дзюба-Погребняк), наукова діяльність (працівники інститутів НАНУ Іван Лучук, Оксана Микитенко, Вероніка Ярмук). Олена Концевич – журналістка і регіональний представник видавництва «Фоліо». Перекладають з сербської відомі українські письменники Катерина Калитко та Андрій Любка.

Зі збільшенням кількості перекладів сербської літератури збільшується кількість рецензій на них, авторами яких вже не є обов'язково фахівці з сербської літератури. Зміна літературно-критичної аудиторії, яка висвітлює перекладену сербську літературу, є знаком зміни форм рецепції: сербська література вже є достатньо знаною, щоб нею зацікавилися не лише ті, для кого це є спеціальністю, а також достатньо вартісною, щоб про неї писати, будучи читачем перекладів. Сербська література здобуває в Україні своїх читачів, коло яких, звісно, є вужчим, ніж коло шанувальників «великих» світових письменств, але воно розширюється за рахунок любителів літератури, яких більше цікавить сам твір, аніж певна національна культурна традиція. Книжки сербських письменників прочитують з позицій загальноєвропейського літературного контексту, а останнім часом дедалі частіше – з позицій культурних інтересів українських читачів.

Цей процес можна зауважити, взявши до рук збірник «Сербська література в українському ЛітАкценті» (Ајдачић 2015; Ајдачић 2017). Крім статей перекладачів сербської літератури тут вже є значна кількість рецензій молодих літературних критиків, які не є сербістами за фахом, а також інтерв'ю з сербськими письменниками (Драгославом Михаїловичем, Мілетою Продановичем, Срджаном Срдичем та Звонком Карановичем) і з перекладачкою Аллою Татаренко. Зауважимо зростання ролі інтерв'ю як жанру, релевантного для представлення творчості письменника або певної літератури.

Своєрідність процесів рецепції сербської літератури в сучасній Україні полягає у певній систематичності представлення репрезентативних творів письменства сербів у формі перекладів та інформації про них українською та сербською мовами. Чималу роль в цьому відіграв інтернет-проект «Растко» – бібліотека сербської літератури на Інтернеті (www.rastko.org.rs), який на самому початку XXI століття був доповнений бібліотекою «Растко Київ-Львів». Протягом тривалого періоду на ньому, з різною інтенсивністю (пік активності припадає на перші роки існування), з'являються публікації, призначені для тих, хто цікавиться українсько-сербськими культурними зв'язками. Тут публікуються переклади сербської літератури українською²² та української літератури сербською, наукові монографії та статті, інтерв'ю та інформація про новинки української сербістики та сербської україністики. Керівником цього проекту і куратором бібліотеки «Растко Київ-Львів» став сербський славіст, пізніше – професор кафедри слов'янської філології КНУ ім. Тараса Шевченка Деян Айдачич. До важливих ініціатив цього вченого, які спричинилися до активізації процесів рецепції сербської культури в Україні, належить видання українсько-сербського альманаху «Украс»²³. Кожне число цього видання мало свою тему, важливу для сербської та української історії чи культури (доля сербських переселенців у Україні, життя й діяльність Ніколи Тесли, маніфести сербського літературного авангарду тощо). Інколи таких тем було дві й більше. До участі запрошувалися провідні фахівці з України та Сербії.

²² Деякі з них прем'єрно опубліковані на сайті «Растко».

²³ Почав виходити 2006 року, виходив з різною періодичністю. Номер за 2013 р. друком не вийшов, а був недоступний на сайті «Растко» (www.rastko.org.rs).

Публікувалися статті з різних галузей славістики, а також української та сербської культури. Кожний номер завершувався хронікою українсько-сербської співпраці в різних сферах культури. Публікуючи українською мовою важливу інформацію про сербську культуру та історію, повідомляючи про розвиток українсько-сербських контактів в цих галузях, редакція альманаху робила важливу справу для зближення двох народів.

Хроніка подій, публікована в «Україні», свідчить про багато цікавих заходів, які заслуговують на згадку. Однак у цій статті звертаємо увагу лише на явища, які тривали в часі, створили певну традицію або спричинилися до змін у рецепції сербської літератури в сучасній Україні. До таких відносимо вже майже традиційну участь сербських письменників на Форумі видавців у Львові. Згадавши як дуже важливу участь у київському книжковому ярмарку «Книжковий Арсенал» сербських письменників Срджана Срдича, Михайла Пантича, Мілети Продановича (2015) та Звонко Карановича (2017), зупинимось детальніше на Літературному фестивалі Форуму видавців, оскільки йдеться не про спорадичні візити авторів, книжки яких того року з'явилися у перекладі українською, а про щорічний «сербський» елемент програми. Гостями Форуму були вже згадувані Горан Петрович, Михайло Пантич, Звонко Каранович, Сава Дам'янов, Любіца Арсич, Александар Єрков, Срджан Срдич, Слободан Владушич, Владімир Кецманович, Віда Огнєнович, Марія Міджович, Мир'яна Новакович, Гойко Божович. Дехто з них був гостем Фестивалю неодноразово. Літературні вечори, зустрічі зі студентами, участь у дискусіях, читаннях поезії – все це, разом з інтерв'ю, які давали письменники журналістам українських видань, сприяло знайомству вітчизняних читачів з цими авторами та їхньою творчістю. Кращій українській рецепції сприяли також виступи-тандеми, під час яких письменники з Сербії виступали в парі з відомими українськими письменниками схожої поетикальної орієнтації. Перша зустріч з творчістю Звонка Карановича відбулася в рамках спільних читань з Сергієм Жаданом, Любіца Арсич мала спільний виступ з Євгенією Кононенко, а Сава Дам'янов – з Юрієм Винничуком. Такий підхід дозволяє скоротити шлях творів іноземного письменника до українського читача і зумовлює ефективну рецепцію: прихильники творчості українського автора мають шанс відкрити для себе нового літератора, близького їм за духом.

Запрошення на Форум видавців отримують як письменники, твори яких є перекладними новинками того року, так і сербські автори, які ще не мають книжок українською. Участь на літературному фестивалі нерідко стає для них кроком до українського читача, до видання *перекладу*. Слово «переклад» є ключовим у назві цієї статті, а переклад є ключовим явищем у процесі рецепції іноземної літератури. За останні двадцять років в Україні вийшла значна кількість окремих видань перекладів сербської літератури. Сформувалося коло видавництв, які включають до своїх видавничих планів твори письменства Сербії. Якщо у першому десятиріччі

XXI ст. одним з лідерів була ЛА «Піраміда»²⁴, на даний момент таким лідером є видавництво «Темпора». Зацікавлення сербською літературою виявляє видавництво «Книги XXI»; користуються популярністю сербські видання «Комори», продовжує публікувати переклади з сербської «Фоліо». До цієї групи видавців приєдналися «Видавництво Анетти Антоненко» і видавництво «Апріорі». Серед виданих в Україні перекладів домінують твори сучасної сербської літератури або класика другої половини XX ст. (до винятків належить класичний модерністський роман М. Црнянського «Щоденник про Чарноєвича» (пер. А. Татаренко, ЛА «Піраміда», 2015). Якщо двадцять років тому з творчістю Д. Кіша українські інтелектуали знайомилися завдяки перекладам з польської, а з творами М. Павича – через російські переклади, тепер можна говорити про український переклад як основне джерело знайомства з творчістю сербських авторів. Деякі з творів класиків XX ст., які раніше були видані в перекладі російською, вийшли нарешті українською («Дервіш і смерть» М. Селімовича, (пер. К. Калитко, «Круговерть», 2017), «Крамничка 'З легкої руки'» Г. Петровича (пер. А. Татаренко, «Комора», 2017). Збірка оповідань Г. Петровича «Відмінності» спочатку вийшла в українському перекладі («Фоліо», 2007), а російською з'явилася через три роки. Український переклад Кіша випередив російський на півтора десятиріччя – «Гробниця для Бориса Давидовича» опублікована в Україні 2000 р., а в Росії 2017²⁵. Отже, можна говорити про процеси унезалежнення українського видавничого ринку від впливу найближчих сусідів, книжкова продукція яких довгий час надто успішно конкурувала з українською і була своєрідним орієнтиром при виборі.

В Україні публікуються твори і визнаних письменників, і тих, хто лише починає свій шлях до визнання і для яких українські переклади стають першими або одними з перших перекладів за кордоном. Так, українською вийшли, крім уже згадуваних, культові твори сербської літератури: «Коли цвіли гарбузи» Драгослава Михаїловича (пер. М. Васишин, «Факт», 2006), «Новий Єрусалим» Борислава Пекича (пер. А. Татаренко, «Кальварія», 2007), «Фама про велосипедистів» Светислава Басари (пер. А. Любки, «Книги XXI», 2017). Знайшли своїх читачів переклади прози відомих сучасних письменників Мілорада Павича (пер. Н. Чорпіти, «Еротичні історії», «Фоліо», 2005), Горана Петровича («Острів та інші видіння», «Фоліо», 2007), Віди Огнєнович («Перелюбники», пер. В. Ярмач, «Темпора», 2012), Звонко Карановича («Чотири стіни і місто», пер. Н. Чорпіти, Факт, 2009; «Три картини перемоги», пер. З. Гук, «Комора», 2016), Михайла Пантича («Якщо це любов», пер. О. Микитенко, «Темпора», 2012; «Прогулянка хмарами», пер. К. Калитко, «Темпора», 2015), Мілети Продановича («Ультрамарин», пер. Л. Недашківської «Темпора», 2013; «Аркадія», пер. К. Калитко, «Темпора», 2015), Філіпа Давіда («Оповіді про реальне і нереальне», пер. О. Концевич, «Апріорі», 2016). Представлене в перекладах і молодше

²⁴ Видавництво було відзначено премію ім. Досіфея Обрадовича на Міжнародному белградському книжковому ярмарку (2013).

²⁵ Перше окреме видання творів Кіша в перекладі українською, «Енциклопедія мертвих», з'явилося 1998 р.

покоління сербських прозаїків – Срджан Срдич («Espirando», «Літопис», 2013; «Саторі», пер. А. Татаренко, «Комора», 2015), Срджан Валяревич («Комо», пер. А. Любки, «Книги ХХІ», 2016), Владімир Кецманович («Фелікс», пер. Н. Хороз, «Книги ХХІ», 2014), Углеша Шайтінац («Дуже скромні дари», пер. К. Калитко, «Темпора», 2016). Рідкісними прикладами видання перекладу поетичної книжки є збірка вибраних віршів Звонко Карановича «Барабани і струни, магістраль і ніч» (пер. А. Татаренко, «Піраміда», 2011) і збірка поезій для дітей «Кошеня у кишені» у перекладі Оксани Сенатович («Навчальна книга – Богдан»).

Сербська драматургія представлена добіркою «Сучасна сербська п'єса» (упор. Д. Айдачич, Центр ім. Леся Курбаса, 2006), в якій представлені переклади творів Душана Ковачевича, Любомира Симовича, Александра Поповича, Небойші Ромчевича, Мілени Маркович, Біяни Срблянович. Окремим виданням вийшла добірка драматичних творів Небойші Ромчевича «А зараз мало бути найважливіше» (пер. А. Татаренко та З. Гук, «Темпора», 2014). У «театральній колекції» «Видавництва Анетти Антоненко» з'явився переклад драми В. Огнєнович «Мілева Айнштайн» (2017, пер. А. Татаренко). «Професіонал» Д. Ковачевича ставився на Камерній сцені Львівського академічного театру імені Марії Заньковецької, а «Провина» Н. Ромчевича і зараз в репертуарі львівського «Театру в кошику».

Значна кількість згаданих тут перекладів з сербської побачили світ завдяки підтримці Міністерства культури і медієв Республіки Сербії, яке вже десять років оголошує конкурси для іноземних видавців і підтримує фінансово видання репрезентативних творів сербської літератури. Це значно полегшує видання українських перекладів. Лише незначна частина видань вийшла без фінансової підтримки міністерства культури Сербії, безпосередньо міністра культури або якогось фонду чи фірми.

Цікавинкою українського перекладу сербської літератури є значна кількість колективних проєктів (антологій, збірок оповідань тощо), здійснених групою перекладачів. У складі цих творчих колективів є викладачі і студенти, досвідчені фахівці й початківці, що дозволяє останнім розпочати свою перекладацьку діяльність з роботи над складними творами і отримати відповідні консультації. У таких проєктах беруть участь представники двох найбільших славістичних шкіл України (київської та львівської), разом працюючи над перекладом книги і створюючи спільне поле для рецепції.

Перекладачі сербської літератури в Україні часто виступають і в ролі її популяризаторів. Вони беруть участь у літературних вечорах, які відбуваються під час фестивалів, ярмарків, виступають у книгарнях найбільшої української мережі «Є». Нерідко вони є авторами передмов до творів сербської літератури, авторами й перекладачами інтерв'ю з сербськими письменниками, авторами рецензій та оглядів сучасної сербської літератури. Найбільш активними серед них є перекладачі, які поєднують переклад з діяльністю літературного критика, журналіста або письменника. Відзначимо, що поява серед перекладачів сербської літератури молодих, але вже визнаних і популярних письменників Андрія Любки та Катерини Калитко

підсилила зацікавлення українських читачів літературою сербів. Інтерес до творчості цих українських письменників породжує зацікавлення творами, які вони перекладають.

Останнім часом усе важливішим фактором рецепції літератури стає інтернет, зокрема – соціальні мережі. «Лідери думок» літературно-читацької спільноти значною мірою впливають на вибір літератури для читання своїх підписників і ФБ-друзів. Привертають увагу і нові стратегії візуальної оцінки твору – концептуальні фотографії з книжками, що сподобалися тощо. Позитивним рецептивним сигналом є увага з боку популярних блогерів та книжкових оглядачів, тому в контексті аналізованої проблеми відзначимо цікаві відео-рецензії на роман Горана Петровича «Крамничка 'З легкої руки'» Галини Сафроньєвої та Люди Дмитрук. Відеоблог Галини Сафроньєвої включає сюжети на різні теми, в тому числі – про варті уваги книжки. Представляючи своїм глядачам роман Петровича, колишня арт-менеджерка львівської книгарні «Є» наближає його до читачів, використовуючи порівняння з відомими кінофільмами, що може бути окремою темою для аналізу рецепції цього твору. Люда Дмитрук, висловлюючи свою думку про «Крамничку», вказує на позитивне враження від літературного вечора: за її свідченням, модераторка, літературний критик Ганна Улюра та перекладачка роману Алла Татаренко спрямували її рецепцію інакшими шляхами. Молода літературна оглядачка вказує на важливу роль презентацій та літературних вечорів для формування нових каналів читацької рецепції.

Крім формальних змін у рецепції і представленні сербської літератури в Україні варто зазначити зміни іншого характеру, пов'язані з позалітературними факторами. Якщо до 2014 року переклад сербської літератури був ключем до розуміння іншого народу, пошуком відповідей на загальнолюдські питання, з початком військових дій на сході України він великою мірою набув функцій дзеркала. Серед творів, які вийшли за останні чотири роки, є чимало романів про війну і повоєнний духовний стан людини. Українські читачі шукають у них відповідей на питання, що робити з війною, яка залишається всередині людини. Досвід учасника Першої світової війни М. Црнянського відображений у «Щоденнику про Чарноєвича», досвід учасника війни 90-х – у «Трьох картинах перемоги» З. Карановича, а у романі С. Срдича війна з'являється як тінь, від якої важко втекти. Українські журналісти запитували в цих письменників (які були в Україні в 2015, 2016, 2017 роках) не стільки про їхні твори, скільки про досвід переборення сербами воєнної травми. Романи Срджана Срдича та Звонко Карановича, разом з творами Міленко Єрговича та Меліни Камерич, є матеріалом для художнього і тематичного (інколи й соціально-психологічного) аналізу у статті Оксани Щур «Балканський нерв: книжки про війну в українських перекладах» (Щур 2015). Твори сучасних сербських письменників стають дзеркалом, у якому український читач хоче роздивитись своє обличчя.

ЛІТЕРАТУРА:

Ајдачић 2015: Ајдачић, Д. Многогласје украјинског портала ЛитАкцент о савременој књижевности. – **В:** Српска књижевност у украјинском ЛитАкценту. Ур. Д. Ајдачић. Београд: Алма, Културна мрежа “Пројекат Растко”, 9-20.

Ајдачић 2017: Ајдачић, Д. (уред.) Српска књижевност у украјинском ЛитАкценту. 2. доп. издање. Београд: Алма; Кијев –Темпора, 2017.

Ајдачић 2007: Ајдачић, Д. Украјинска србистика – истраживачи фолклора и књижевности. – **В:** Славистика, 11, 2007, 333-344.

Ајдачић 2005: Ајдачић, Д. Украјински преводиоци српске књижевности. – **В:** Славистика, 9, 2005, 372-380.

Айдачич 2010: Айдачич, Д. Украјинські переклади та перекладачі сербської літератури. – **В:** Славистичні дослідження: фольклористичні, літературознавчі, мовознавчі. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010, 13-32.

Айдачич та ін. 2005: Айдачич, Д. та ін. Сербські фольклор і література в українських перекладах і дослідженнях. 1837-2004. Київ: НБУВ, 2005.

Лобур, Моторний, Татаренко 2014: Лобур, Н., Моторний, В., Татаренко, А. Мости міжкультурної співпраці: з перекладацького досвіду кафедри слов'янської філології Франкового університету. – **В:** Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського, 24, 2014, 323-331.

Нахлік 2014: Нахлік, О. Рецепт збереження особистої та національної свободи від польського письменника Анджея Бобковського: українська рецепція воєнного щоденника «Війна і спокій». – **В:** Київські полоністичні студії, XXIV, 2014, 520-528.

Нахлік 2010: Нахлік, О. Українська перцепція та рецепція прози Чеслава Мілоша. – **В:** Київські полоністичні студії, XV, 2010, 443-457.

Остапчук 2016: Остапчук, В. Українські переклади Віслави Шимборської як рецепція: компаративний вимір. – **В:** Султанівські читання, 5, 2016, 118-127.

Савенець 2006: Савенець, А. Поезія в перекладі: «українська» Шимборська. Люблін-Житомир: Полісся, 2006.

Татаренко 2001: Татаренко, А. Магічно кружево кніга: Данило Киш у Україні. – **В:** Країна, 1, 2001, 155-161.

Татаренко 2006: Татаренко, А. Милорад Павић и његови украјински читаоци. – **В:** Летопис Матице српске, 478, 4, 2006, 690-699.

Татаренко 2003: Татаренко, А. Рецепція творчості Мілорада Павича в Україні. – **В:** Проблеми слов'янознавства, 53, 2003, 113-119.

Татаренко 2002: Татаренко, А. Сусрет култура на граници миленијума или Украјински излет српске књижевности. – **В:** Свеске, 64, 2002, 137-143.

Щур 2015: Щур, О. Балканський нерв: книжки про війну в українських перекладах. – **В:** <http://litakcent.com/2015/07/23/balkanskyj-nerv-knyzhky-pro-vijnu-v-ukrajinskyh-perekladah/> (відвідано 29.03.2018.)

Paščenko 2017: Paščenko, J. Ukrajinska recepcija hrvatske i srpske književnosti tranzicijskog razdoblja. – **В:** Tranzicija i kulturno pamćenje. ured. V.Karlič, S.Šakić, D.Marinković, Zagreb: Srednja Europa, 81-92.

Paščenko 2010: Paščenko, J. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Split: Književni krug, 2010.

Paščenko 2004: Paščenko, J. Ukrajinsko-srpske veze u doba baroka. Banja Luka: KPUU „Taras Ševčenko”, 2004.

Інформація про автора:

Алла Татаренко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології ім. проф. Іларіона Свенціцького Львівського національного університету ім. Івана Франка.

e-mail:

alla.tatarenko@gmail.com